

Algunes aportacions a l'onomàstica catalana medieval: toponímia als privilegis de la ciutat de Balaguer (1211-1352)

Moisés Selfa Sastre

DOI: 10.2436/15.8040.01.297

Resum

La nostra participació al Grup de Recerca Consolidat en Estudis Medievals "Espai, Poder i Cultura" dirigit pel Dr. Flocel Sabaté de la Universitat de Lleida consisteix a aprofundir en l'estudi de l'onomàstica de l'antic comtat d'Urgell des del segle IX fins a la fi de l'Edat Mitjana. En aquest sentit, hem revisat fonts documentals com poden ser la dels antics cenobis d'aquest vast espai geogràfic: Santa Cecília d'Elins, Sant Pere de Tavèrnoles, entre d'altres.

En aquest treball, ens fixarem en els Privilegis de la Ciutat de Balaguer (1211-1352). En una primera fase, la que va consistir en la nostra aportació al darrer Congrés de Lingüística i Filologia Romàniques celebrat l'octubre del 2010 a la Universitat de València, vam abordar l'estudi etimològic d'antropònims dels segles XIII i XIV que apareixen en aquests Privilegis i que resultaven per a nosaltres enigmàtics. En aquesta ocasió ens centrarem en la toponímia que freqüentment apareix junt als antropònims citats. En estem referint a casos com el de Nom+Topònim (Peretonus Sancta Linea, Hogeto Servianus, Franciscus Oluga, per exemple) o com el de Nom+Preposició+Topònim (Petrus de Carreu, Bernardus de Castellione, Raimundus de Casteyllo, entre d'altres).

Alguns dels pobles anteriors al segle X, i entre ells els visigots, establien una única denominació per a cada persona, això és, el nom propi o *nomen*, sense cap relació amb els seus avantpassats. A partir d'aquest segle es troben ja en els documents molts noms acompanyats del respectiu cognom, que en el seu origen indicava bàsicament el lloc de residència i, en alguna ocasió, l'ofici que tenia el personatge en qüestió. A Catalunya, com a la resta de l'Occident europeu, el costum seguit per a distingir un individu d'un altre va consistir en l'ús d'un *cognomen* o cognom triat d'entre un repertori variat. Així, en avançar el segle XI van començar a ser freqüents ja les referències de filiació, en genitiu normalment encara que de vegades també en nominatiu a manera de designació diferenciadora.

Aquesta fórmula va aconseguir un predomini absolut, en el segle XII, particularment entre l'aristocràcia, no trigant gaire en arribar a certa presència amb altres fórmules d'antropònim. Enmig d'aquesta diversificació es van consolidar les denominacions de dos elements, reservant-se el segon per a al·ludir a funcions o a oficis, característiques físiques o origen geogràfic que serviren inicialment per a identificar certs individus quan els seus noms es repetien en una mateixa comunitat. Tot això va donar lloc a partir del segle XIII a la definitiva cristal·lització dels llinatges i, molt particularment, al progressiu desenvolupament d'alguns dels seus trets definitoris. D'aquí l'interès de ficar de relleu el seu caràcter propi per a l'articulació de la cohesió social interna d'aquests i, sobretot, per a la perpetuació de la memòria i de la pròpia afirmació social d'un grup familiar. Va passar així amb els noms de pila, amb l'associació d'aquests amb cognoms patronímics i naturalment amb els cognoms entesos com a signes d'identitat d'una comunitat familiar.

En aquest treball estudiem l'antroponímia dels Privilegis de la ciutat de Balaguer (1211-1352) a partir de l'edició d'aquesta font documental que va publicar l'any 1997 Dolors

Domingo. Aquest fons de *Pergamins* es conserva a l'Arxiu Històric Comarcal de Balaguer i consta de seixanta-vuit peces en pergami

En concret ens referirem a les designacions personals del tipus nom+topònim i nom+preposició+topònim:

Nom + topònim: Petrus Aculonis, Bernardus Aguylo, Sensonis Aguylo, Berengarius Alos, Berengarius Angularia, Andreas Apilia, Poncius Barchinone, Iacobus Bonasch, Bernardus Camporrellis, Arnaldo Capela, Anthonio Cardona, Berengarius Garriga, Antonius Casadevall, Periconus Casteyllo, Raimundus Cervaria, Petrus Cervera, Bernardus Ferrera, Arnaldus Gerunda, Bartolomeus Lerida, Guillelmus Maçanet, Periconus Maçanet, Steffano Mongrins, Raimundus Monte Catano, Guillelmus Montechatano, Arnaldus Murello, Franciscus Oluga, Arnaldus Pallars, Petrus Panades, Bartolemeus Puig Redon, Petrus Queralt, Berengarius Rajadello, Vitalis Regola, Petrus Rialp, Raimundus Rialp, Arnaldus Sancta Linea, Peretonus Sancta Linea, Petrus Sanctalinea, Bernardus Segarra, Hogeto Servianus, Ioannis Stanyol, Guillelmus Terracone, Raimundus Terraça, Petrus Toloni, Raimundus Vilalta.

Nom + preposició + topònim o lloc d'origen: Petrus de Alberola, Berengarius de Alberol, Antonius de Albesia, Dalmatius de Alenterno, Iordanus de Alentorn, Raimundus de Almazor, Iohannis Daltes, Berengarius de Anglesill, Raimundus de Angularia, Sancius de Antillone, Joan d'Aragó, Isabelis de Aragonia, Arnaldus de Aran, Cerveronus de Artesa, Arnaldus de Artesa, Petrus de Artesa, Ariolus de Artesa, Gueraldus de Artesia, Berengarius de Avellanes, Pascasius de Barbera, Arnaldus de Belvis, Arnaldus de Berga, Iohanis de Berga, Petrus de Berga, , Bernardus de Camporrellis, Martinus de Caneto, Gueraldi de Capraria, Petrus de Carreu, Bernardus de Castellione, Raimundus de Casteyllo, Guillelmus de Cervaria, Arnaldus de Cervere, Raimundus de Coponibus, Bernardus de Corronibus, Guillelmus de Entença, Poncius d'Éril, Berengarii de Fluviano, Lupi de Fontibus, Bernardus de Guardia, Raimundus de Guardia, Franciscus de la Guardia, Poncius de la Guardia, Michael de Gorrea, Raimundus de Josa, Berengarius de Laurencio, Marchus de Liçana, Arnaldus de Molet, Berengarius de Monçonis, Berengarius de Monges, Franciscus des Monges, Othonus de Montecateno, Franciscus de Murello, Iacobus de Murello, Salvator de Murello, Bernardus de Muro, Raimundeti de Nargo, Raimundus de Nargo, Guillelmus d'Oç, Andreas de Oluga, Arnaldus de Orcau, Bernardus de Palacio, Raimundus de Peralta, Bartholomeus de Podio, Guilelmus de Podio, Petrus des Podio, Bernardus de Ponte, Dalmacius de Pontons, Petrus de Queralto, Bartolomeus de Rialp, Amorosius de Ripellis, Poncius de Ripellis, Raimundus de Ripellis, Andreas de Roda, Arnaldus de Rubione, Garssia de Santalinea, Guillelmus de Ter, Berengarius de la Terrossa, Feredicus de Toledo, Arnaldus de Uliola, Bernardus de Uliola, Petro de Vich.

Abans de comentar aquestes estructures onomàstiques, hem de tenir present dues qüestions bàsiques:

- a) estem referint-nos únicament a una part de l'antroponímia de la ciutat de Balaguer de l'època. És a dir, a aquells antropònims que inclouen topònims, però ha de quedar ben clar que existeixen altres formes antroponímiques ben abundants com poden ser les de nom+nom delexical (*Pere Clergue*) i nom+patronímic (*Antoni Dalmau*), entre d'altres. Els antropònims que representen aquestes dues estructures toponímiques constitueixen un 30 % de l'antroponímia dels Privilegis de la ciutat de Balaguer. En total, el corpus sencer el constitueixen 270 antropònims.

b) En segon lloc, pot semblar que l'antroponímia comentada és ben poca en quant a nombre de formes antroponímiques. I això és veritat : únicament comentem el període que abasta els anys 1211-1352. L'altre període, el que va fins a finals del segle XV, el deixem per futurs estudis relacionats més directament amb la Baixa Edat Mitjana. Necessàriament les conclusions a les quals arribarem seran parcials però són una pedra més en l'estudi de l'antroponímia medieval del comtat d'Urgell.

Tornat, doncs, a les expressions antroponímiques on observem topònim, trobem troben tres tipus de denominacions onomàstiques:

- a) aquelles que indiquen el lloc de procedència, que poden ser noms de ciutats, viles o comarques presentats sota la forma d'un substantiu sol: Bartolomeus *Lerida*, Raimundus *Monte Catano*, Bernardus *Segarra*, Peretonus *Sancta Linea*;
- b) aquelles amb l'estructura de nom propi precedit de la preposició *de* + topònim: Antonius *de Albesa*, Poncius *d'Eril*, Raimundus *de Peralta*, Feredicus *de Toledo*, entre moltíssims d'altres exemples.
- c) I aquelles que corresponen a la fixació de noms comuns corresponents a designacions toponímiques com, per exemple, noms de grups de vegetació: Berengarius *Garriga*; així com noms de situació geogràfica d'un nom, Antonius *Casadevall*s.

A diferència dels prenom, que segueixen unes modes onomàstiques més generals, els cognoms confirmen una realitat diversificada a raó de les peculiaritats de cada regió. Aquest fenomen és degut al fet que els cognoms són una conseqüència directa de la realitat de l'espai físic en el qual han sorgit i s'han desenvolupat. Això no exclou la consideració dels moviments migratoris com un dels factors a tenir present a l'hora d'estudiar l'antroponímia d'un espai geogràfic concret. En aquest sentit, la principal característica de l'antroponímia dels *Pergamins de la ciutat de Balaguer* és l'abundor de cognoms provinents de topònims, tal com veiem en els llistats aportats.

Pel que fa a les freqüències, cal tenir en compte dues precisions. D'una banda, que la documentació és parcial, com hem dit, pel fet que apareixen referenciades una part dels habitants de la ciutat de Balaguer i no tota la població d'aquest lloc; de l'altra, que les referències de freqüències donades pel que fa als cognoms són del tot relatives, atès que, en tractar-se d'un únic indret estudiat, aquesta freqüència podria estar relacionada per la vitalitat reproductiva dels membres d'una família instal·lada en l'esmentat lloc, com suposadament seria el cas d'*Artesa*, per exemple, i no per la veritable vitalitat de l'antropònim.

Efectivament, fent una aproximació als cognoms d'origen toponímic més freqüents a la documentació utilitzada (vegeu figura 1), observem que es tracta de llocs majoritàriament pròxims al nucli de Balaguer.

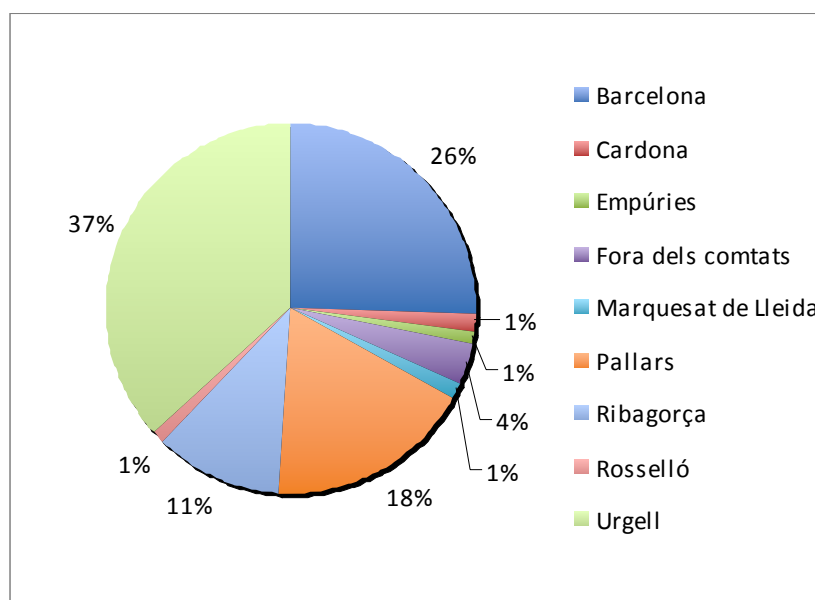
COGNOMS D'ORIGEN TOPONÍMICS MÉS FREQUENTS ALS PERGAMINS DE PRIVILEGIS DE LA CIUTAT DE BALAGUER (1211-1352)			
I. Artesa 5	II. Santalinya 4 Cervera 4	III. Agulló 3 La Guàrdia 3 Nargó 3	IV. Angularia 2 Montcada 2 Monges 2 Morell 2

Si passem a comentar la procedència geogràfica dels topònims, hem de tenir present dues qüestions bàsiques:

- als segles XIII i XIV, molts dels comtats catalans ja depenien directament del monarca i per tant la documentació ja no parla del comtat de Besalú, d'Osona o de Girona, com ho feia uns segles abans. Amb tot, el cas precisament de comtats com el d'Urgell, que inclou la ciutat de Balaguer, o d'altres com el de Pallars, Rosselló-Cerdanya (independent fins el 1242) o Empúries, és diferent. Fins al segle XV, hi ha uns comtes autònoms d'Urgell (el comtat no fou incorporat a la corona fins a l'època dels Trastàmars). Per tant, sí que podrem parlar perfectament de comtat d'Urgell, per exemple, en el període estudiat.
- Partint, doncs, de la idea de comtat com a lloc geogràfic i històric, hem de dir que a la Catalunya medieval el comtat de Barcelona annexionà ja al segle IX el d'Osona i al segle XII els de Besalú i Berga. Per tant, ens referirem al comtat de Barcelona com a territori més ampli a partir del XII.

Vist així la procedència geogràfica dels portadors de la toponímia estudiada és la següent:

- com és lògic, la gran majoria de topònims anotats són llocs que pertanyen al comtat d'Urgell: *Agulló, Alberola, castelló (Castelló de Farfanya), Fontdepou, La Règola...* En total estem parlant d'un 37 %
- Del comtat de Barcelona tenim un 26 %: *Cabrera, Penedès, Mollet, Pontons...*
- Del comtat de Pallars un 18 %: *Abella (Abella de la Conca), Rialp...*
- Del comtat de Ribagorça un 11 %: *Entença, Erill, Roda...*
- I, finalment, del comtat d'Empúries (*Mongrins*), del comtat de Rosselló-Cerdanya (*Lliçà*), del vescomtat de Cardona (*Cardona*) i del Marquesat de Lleida (*Lerida*) tenim un 1 %. Els topònims de fora dels comtats també representen un 1%: *Antillón, Gurrea...*

Al moment de fer una recapitulació, cal assenyalar que des del segle IX fins al XI predomina l'ús d'un sol nom identificador en les escriptures. Amb tot, a finals del segle X comencen a ser freqüents els noms amb dos components fins a establir-se aquesta estructura onomàstica definitivament a la segona meitat del segle XI, de manera que, a partir dels segles posteriors,

són els noms amb un sol element els que constitueixen casos excepcionals. Estructures com les de nom de pila + topònims són una realitat ja a l'Edat Mitjana com he vist i aquest sistema de denominació perdurà al llarg dels segles vinents.

Moisés Selfa Sastre
Universitat de Lleida
Catalunya
mselfa@didesp.udl.cat